

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Історичний факультет

Кафедра всесвітньої історії

Дипломна робота

(магістра)

з теми

ПОЛЬСЬКА ПОЛІТИКА УРЯДУ П. ДОРОШЕНКА 1665-1670 РР. ТА

ПРИЧИНИ ЇЇ ПРОВАЛУ

Виконала: студентка 2 курсу,

Групи Ist1-M22

Історичного факультету

(денна форма навчання)

Спеціальності 014 Середня освіта «Історія»

Кам'янецька Світлана Володимирівна

Керівник: Степанков В. С., доктор історичних наук, професор

Рецензент: _____

(прізвище та ініціали, науковий ступінь, учене звання)

Кам'янець-Подільський

2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ I. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	8
1.1. Історіографія.....	8
1.2. Джерельна база.....	16
1.3. Методологічні засади дослідження	18
РОЗДІЛ II. ХАРАКТЕР ВЗАЄМОВІДНОСИН ГЕТЬМАНЩИНИ Й РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1660-Х РР. ТА ПРИХІД ДО ВЛАДИ П. ДОРОШЕНКА	23
2.1. Геополітичне становище України на рубежі 50-х - 60-х рр. Польський аспект зовнішньої політики Ю. Хмельницького (1659-1662 рр.).....	23
2.2. Пропольська орієнтація політики Павла Тетері (1663-1665 рр.).....	32
2.3. Прихід до влади Петра Дорошенка	37
РОЗДІЛ III. КУРС П. ДОРОШЕНКА НА ПОРОЗУМІННЯ З КОРОНОЮ ПОЛЬСЬКОЮ ТА ПРИЧИНИ ЇЇ НЕВДАЧІ. ПОЧАТОК ВОЄННИХ ДІЙ (1665-1667 РР.)	42
3.1. Боротьба П. Дорошенка за утвердження своєї влади та перші кроки у політиці.....	42
3.2. Спроби порозуміння із Варшавою та її невдача. Браїлівська кампанія П. Дорошенка (січень - грудень 1666 р.)	49
3.3. «Польська» політика П. Дорошенка (січень-жовтень 1667 р.). Підгаєцька кампанія та її наслідки	59
РОЗДІЛ IV. КУРС ГЕТЬМАНА НА ВИЗНАННЯ ВАРШАВОЮ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ЯК ПОЛІТИЧНОГО СУБ'ЄКТА КОРОНИ ПОЛЬСЬКОЇ ПІД ПРОТЕКЦІЄЮ КОРОЛЯ ТА ЙОГО ПРОВАЛ (1668 – 1670 РР.)	64

4.1. Похід П. Дорошенка на Лівобережжя. Об'єднання Гетьманщини і реакція польського уряду (зима – літо 1668 р.)	64
4.2. Курс П. Дорошенка на незалежнення від Речі Посполитої (1668-березень 1669 р.).....	71
4.3 Остання спроба примирення із Польщею. Острозька комісія та причини її провалу (літо 1669 – грудень 1670 рр.)	80
ВИСНОВКИ	91
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	94

ВСТУП

Актуальність. У середині XVII ст. Україна опинилася в епіцентрі геополітичного протистояння різних держав Східної і Південно–Східної Європи. В результаті Української революції на її теренах постала нова держава – Гетьманщина, котра намагалася вибороти своє право на суверенітет і незалежність. Однак, в тодішніх політичних умовах досягти цієї мети було неможливо через відсутність визнання українських гетьманів в очах європейських династій. Гетьман Б. Хмельницький намагався маневрувати між ключовими гравцями регіону – Річчю Посполитою, Московським царством, Кримським ханством, Портою і Швецією. Але навіть йому довелося визнати протекторат Москви задля легітимації своєї влади і зовнішньої підтримки. Після смерті Б. Хмельницького розпочалась кривава громадянська війна за гетьманську булаву, чим скористалися усі сусідні держави, аби повернути на свій бік козацьке військо. Одним із ключових політичних гравців в Гетьманщині був П. Дорошенко, котрий у 1665 р. стає гетьманом Правобережжя.

Політична програма П. Дорошенка передбачала об'єднання усієї України у межах самостійної держави під його булавою, але зробити це без зовнішньої підтримки було неможливим. Правобережні козаки, котрі переважно походили зі шляхти, були схильні до пошуку компромісу із Варшавою. Оскільки союз із Московією не приніс козацьким старшинам бажаних результатів і лише призвів до нових конфліктів, вона прагнула повернутися під владу Корони Польської, але за умови збереження усіх революційних перетворень, в першу чергу визнання козацького самоврядування і захисту права власності на свої земельні наділи. П. Дорошенко у зовнішній політиці орієнтувався на різні сили і також підтримував ідею компромісу із Короною. Такий варіант означав, що Україна залишилась би в межах сталої політичної традиції, зокрема наявності

традицій самоврядування, демократії і захисту особистих прав. Компроміс із Варшавою був куди кращим, аніж союз із Московією. Однак еліта Речі Посполитої не бажала йти на поступки козакам, що зумовило подальші конфлікти, які врешті-решт призвели до падіння і Гетьманщини і Речі Посполитої. Актуальність даної теми визначається необхідністю врахування історичного досвіду в зовнішніх відносинах України, зокрема у тісній співпраці із Польщею, котра на сьогодні залишається головним союзником нашої держави. Окрім того, польський напрям політики П. Дорошенка комплексно в українській історіографії не досліджувався, що зумовлює розробку цієї проблематики.

Об'єкт дослідження: зовнішня політика гетьмана П. Дорошенка у 1665-1670 рр.

Предмет дослідження: польський вектор зовнішньої політики П. Дорошенка у 1665-1670 рр.

Мета роботи: дослідити польську політику гетьмана П. Дорошенка у 1665-1670 рр. та причини її невдачі. Для досягнення мети, слід розв'язати наступні завдання:

- Проаналізувати стан розробки проблеми в історіографії і репрезентативність джерельної бази її дослідження.

- З'ясувати геополітичне становище Гетьманщини у 1660-х рр.

- Визначити причини поразки політичної діяльності гетьмана П. Тетері і умови приходу до влади П. Дорошенка у 1665 р.

- Дослідити польську політику гетьмана П. Дорошенка у 1665-1668 рр.

- Виявити причини, умови і наслідки укладення Підгаєцької угоди 1668 р.

- Описати політику П. Дорошенка щодо Речі Посполитої у 1668-1670 рр. та причини невдачі у пошуках компромісу.

- Охарактеризувати умови Корсунської угоди із Портою і її наслідки для польсько-українських відносин.

Хронологічні межі дослідження: охоплюють період гетьманування П. Дорошенка від 1665 р. до грудня 1670 рр. Нижня межа дослідження аргументується тим, що саме середина 1665 р. стала періодом приходу до влади П. Дорошенка і початком реалізації його політичного проєкту; верхня межа нами визначена на основі утвердження результатів Острозької комісії з-боку Польщі, що призвело до розриву стосунків із гетьманом П. Дорошенком, котрий остаточно переорієнтувався на Стамбул.

Територіальні межі дослідження: охоплюють територію ранньомодерної України, що включає межі Київського, Брацлавського, Чернігівського, Подільського, Волинського, Руського і Белзького воєводств. Але більшість подій відбувається саме у Подніпров'ї, яке було центром Гетьманщини.

Методи дослідження. У роботі використано загальнонаукові принципи історизму, об'єктивності та системності, а також загальнонаукові методи – аналіз, синтез, індукція і дедукція, аналогія, порівняння, а також конкретно-історичні методи, як історико-хронологічний, історико-порівняльний, метод періодизації, діахронний метод.

Проведене дослідження має елементи наукової новизни. Це полягає в тому, що у назві нашої магістерської роботи міститься тема, раніше не висвітлена в українській історіографії. Ми зробили спробу, на основі наявної наукової літератури та масиву джерел, об'єктивно і неупереджено дослідити польсько-українські відносини за період гетьманування П. Дорошенка у 1665-1670 рр.

Апробація. Основні положення магістерської роботи доповідалися на засіданнях кафедри всесвітньої історії КіПНУ імені Івана Огієнка. Також на звітній студентській конференції, що відбулась у квітні 2023 р. на історичному факультеті було зроблено доповідь на тему: «Підгаєцька угода 1667 року: причини її укладення, сутність та політичні наслідки для Гетьманщини», її текст також було опубліковано у збірнику наукових праць студентів і магістрантів історичного факультету за 2023 р. [53]. Також було

підготовлено іще одну статтю на тему: «Корсунська рада 1669 р. та її ухвали». Дана стаття була подана до друку у другому виданні збірника наукових праць студентів і магістрантів історичного факультету за 2023 р. [52].

Теоретичне і практичне значення роботи полягає в тому, що матеріали магістерської роботи можуть бути використані для підготовки студентами власних рефератів, есе, курсових і дипломних робіт з історії України, історії української дипломатії і козацтва. Робота може стати в нагоді вчителям історії при підготовці уроків з історії України. Також робота буде цікава усім, хто цікавиться історією України, періодом козацтва, постаттю гетьмана П. Дорошенка.

Структура роботи. Магістерська робота складається з вступу, основної частини, що включає 4 розділи, та 12 підрозділів, висновків, списку використаних джерел і літератури, що нараховує 93 позиції. Загальний обсяг роботи – 103 сторінки, основного тексту – 93 сторінки.

ВИСНОВКИ

Таким чином, проведений нами аналіз наукової літератури дозволяє говорити, що дана тематики слабо представлена в українській історіографії. Більшість дослідників зосереджує увагу власне на постаті гетьмана П. Дорошенка, найбільш відомим фактом його правління є прийняття турецької протекції і участь у польсько-турецькій війні. Проте, досить мало літературі стосується аналізу його взаємовідносин із Річчю Посполитою, спроб досягнення компромісу із Варшавою. Окрім української історіографії, значний здобуток у цій тематиці зробили польські дослідники. Джерельна база включає у себе опубліковані джерела, зокрема архівні матеріали, офіційна документація, приватна і дипломатична кореспонденція, інструкції послам і тексти міжнародних договорів, козацькі літописи і польські хроніки. Методологія включає широке залучення наукових та спеціально-історичних методів, що дозволило об'єктивно і всебічно дослідити дану тематику.

Утворення Української держави усередині XVII ст. призвело до появи нового вогнища нестабільності у Східній Європі і появи нових причин до міжнародних конфліктів. Європейські держави виявились неготовими до появи нової держави, тим більше до її визнання і підтримки. Б. Хмельницький і його наступники намагались заручитись іноземною підтримкою, хоча б у формі васальних стосунків, але зазнали невдачі, оскільки сусіди Гетьманщини розглядали її як об'єкт своїх політичних зазіхань та експансії. Відсутність внутрішнього консенсусу і постійні політичні конфлікти призвели до розколу Гетьманщини по Дніпру на ворогуючі табори.

При цьому, усі ці події стали передумовою приходу до влади П. Дорошенка – козацького полковника зі значним політичним і військовим досвідом. Він прийшов до влади, будучи компромісною фігурою для сусідів і завдяки своєму дипломатичному хисту, намагався реалізувати програму

унезалежнення України шляхом досягнення іноземної протекції кількох держав одночасно. Його політику щодо Речі Посполитої можна розділити на кілька етапів.

Перший етап стосується 1665-1667 рр. У цей період П. Дорошенко утверджував свою владу у Правобережжі, зміг перемогти своїх конкурентів на булаву, заручитись підтримкою Криму і Польщі. Він одразу ж вступає у перемовини із королем і сеймом і вимагає офіційно визнати Гетьманщину, надати їй широку автономію, утвердити права козацтва, українського народу і православної церкви. Проте польська еліта не була зацікавлена у поступках на користь українців. До того ж, Варшава вела мирні перемовини із Москвою і була готова пожертвувати Лівобережжям, аби завершити криваву війну. Зрозуміло, що це не було в інтересах П. Дорошенка, але всі його звернення щодо врахування цих інтересів ігнорувалися. Стало зрозумілим, що Польща прагнула вирішити «українське питання» шляхом репресій. Усе це вилилось у військовий конфлікт 1666-1667 рр.

Спочатку події склалися на користь українців, але кримський хан, головний союзник гетьмана, виявився незацікавленим у перемозі останнього і уклав із Польщею договір на своїх умовах, фактично розірвавши союз із Україною. Не маючи достатньо сил, гетьман був вимушений підписати не вигідну Підгаєцьку угоду у жовтні 1667 р. Але того ж року був укладений мир в Андрусові, який офіційно закріпив поділ України, що викликало обурення серед її мешканців.

Другий етап тривав від початку 1668 р. до літа 1669 р. і характеризувався пошуком П. Дорошенком альтернатив польській протекції. Гетьман починає перемовини із Османською Портою, аби отримати підтримку султана. Окрім того, саме у цей період відбувається народне повстання на Лівобережжі, яке очолив І. Брюховецький, що порвав із Москвою. П. Дорошенко вирушає на підтримку повстанців, які переходять на його бік, а Брюховецький був убитий за мовчазною згодою гетьмана. Таким чином, йому вдалось об'єднати Гетьманщину під своєю владою. Але через

загрозу польського наступу, він вимушений повернутись на Правий берег, що стало фатальною помилкою.

Одразу після його повернення на Правобережжя, проти нього повстали запорозькі козаки, яких підтримав кримський хан, запорожці визнають хана своїм протектором. Лівобережна старшина розпочала перемовини із Москвою, аби укласти вигідний для себе договір. В таких умовах, П. Дорошенко веде офіційні перемовини зі Стамбулом задля укладення військового союзу. У березні 1669 р. він скликав козацьку раду у Корсуні яка погодилась на союз із султаном, але відмовившись присягати йому на вірність. Ймовірно, П. Дорошенко розраховував, що Порта дипломатичним шляхом натисне на Польщу, аби та відмовилась від України. Однак Варшава вирішила підтримати нового претендента на гетьманську булаву – М. Ханенка.

Останній етап триває із літа 1669 р. до грудня 1670 р. У цей період відбувається остання спроба примирення між Україною і Польщею, яку здійснює П. Дорошенко. Новий король, М. Вишневецький, погоджується вислухати вимоги українців і скликати нараду в Острозі, аби дійти згоди із гетьманом. Але польська еліта переконала короля у необхідності силового придушення Гетьманщини і повернення під владу Правобережжя військовими діями. Це стало причиною того, що в Острозі були виставлені неприйнятні для гетьмана умови. Врешті-решт, Сейм і Корона визнали гетьманом М. Ханенка, який пішов на усі умови поляків, аби отримати булаву. Це призвело до остаточного розриву стосунків із П. Дорошенком, який офіційно погодився присягнути на вірність турецькому султану. Натомість, Порта почала готувати військовий похід на Правобережжя, аби допомогти своєму васалу. Таким чином, спроба українсько-польського компромісу за гетьманування П. Дорошенка зазнала невдачі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Джерела:

1. Акты, издаваемые Виленскою комиссією для разбора древнихъ актовъ. Вильна : Электро-типогрфія «Русский Починь», 1909. Т. 34. Акты относящіеся ко времени войны за Малороссію (1654–1667). 578 с.
2. Акты, относящіеся къ истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссією. Санкт-Петербургъ : Тип. В. В. Пратц, 1873. Т. 8. 419 с.
3. Акты, относящіеся къ истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссією. Санкт-Петербургъ : Тип. Э. Пратца, Т. 5. 335 с.
4. Акты, относящіеся къ истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссією. Санкт-Петербургъ : Тип. Э. Пратца, 1869. Т. 6. 279 с.
5. Акты, относящіеся къ истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссією. Санкт-Петербургъ : Тип. брат. Пантелеевыхъ, 1878. Т. 10. 838 с.
6. Акты, относящіеся къ истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссією. Санкт-Петербургъ : Тип. М. Этингера, 1879. Т. 11. 820 с.
7. Архивъ Юго-Западной России, издаваемый Комиссією для разбора древнихъ актовъ, состоящей при Киевскомъ, Подольскомъ и Волынскомъ Генераль- Губернаторь. Киевъ : Тип. Имп. У-та Св. Владимира, 1908. Ч. III, т. VI. 419 с.
8. Величко С. В. Літопис. Київ : Дніпро, 1991. Т. 2. 642 с.
9. Галактионов И. В. К истории Андрусовского перемирия 1667 г. *Исторический архив*. 1959. № 6. С. 82–89.

10. Документи. *Гадяцька унія 1658 року*. Київ : Ін-т української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України, 2008. С. 11–30.
11. Источники малороссийской истории. Москва: *В Университетской Типографии*, 1858. Ч. 1. 1649–1687. 339 с.
12. Крикун М. Інструкція послам Війська Запорозького на Варшавський сейм 1664 року. *Між війною і радою. Козацтво Правобережної України в другій половині XVII – на початку XVIII століття. Статті і матеріали*. Київ : Критика, 2006. С. 99–174.
13. Крикун М. Інструкція послам Війська Запорозького на Варшавський сейм 1666 року і відповідь на неї короля Яна Казимира. *Між війною і радою. Козацтво Правобережної України в другій половині XVII – на початку XVIII століття. Статті і матеріали*. Київ : Критика, 2006. С. 205–248.
14. Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки. Київ : Т-во «Знання» України, 1992, 192 с.
15. Літопис Самовидця. Київ : Наук. думка, 1971. 208 с.
16. Мицик Ю. «Пам'ять (1671)» - український полемічний твір *Український історичний щорічник: Нова серія*. Київ, 2001. Вип. 5/6. Т. 7/8. С. 306-312.
17. Мицик Ю. З документації гетьмана Петра Дорошенка. *На пошану 80-річчя професора Теодора Мацьківа*. Науковий збірник. Київ, 1999. С. 70-102.
18. Мицик Ю. Перший український історико-політичний трактат. *Український історичний журнал*. 1991. № 5. С 129-138.
19. Оляничин Д. Пункти Івана Виговського українським послам на варшавський сейм 1659 року. *Записки наукового товариства імені Т. Шевченка*. Львів, 1990. Т. ССХХІІ. С. 327–350.
20. Переписка Нежинского воеводи Ивана Ивановича Ржевского с Московским правительством 1665-1667 г. Чернигов, 1901.

21. Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687). Універсали українських гетьманів. Матеріали до українського дипломатарію. Серія 1. Київ - Львів : НТШ, 2004. 1086 с.

22. Хроніка з літописців стародавніх. АН України, Археограф, коміс., Ін-т укр. археографії, Ін-т історії України. Підготовка тексту до друку, передмова, комент. Ю. А. Мицика, В. М. Кравченка. Київ: Наук. думка, 1992. 336 с.

23. Ochmann-Staniszevska S. (oprac.) Pisma polityczne z czasów panowania Jana Kazimierza Wazy, 1648-1668: publicystyka, eksorbitancje, projekty, memoriały. T.1. 1648-1660. 266 s.

24. Grabowski A. Ojczyzste spominki w pismach do dziejów dawnej Polski. Kraków, 1845. T. I-II. 324 s., 185 s.

25. Kluczycki F. Pisma do wieku i spraw Jana Sobieskiego. Kraków, 1880. - T. 1. Cz. 1. 799 s.

26. Zbiór dyplomatów rządowych i aktów przywatnych posługujących do rozjaśnienia dziejów Litwy i złączonych z nia, krajów. (od 1387 do 1710 r.). Cz. 1

27. Chrapowicki Jan Antoni. Diariusz: Część Trzecia: Lata 1669-1673. DiG, 2009. 380 p.

Література:

28. Бантыш–Каменский Д. История Малой России от водворения славян в сей земле до уничтожения гетьманства. Київ: Час, 1993.

29. Борисенко В. Й., Бульвінський А. Г., Візер С. О. Еволюція українськоросійських відносин у другій половині XVII ст. Київ : Вид-во «Станий світ» : Вид. Т. Мосієнко, 2006. 256 с.

30. Брехуненко В. Східна брама Європи. Козацька Україна в середині XVII– XVIII ст. Київ : Темпора, 2014. 504 с.

31. Бульвінський А. Г. Українсько-російські взаємини 1657–1659 рр. в умовах цивілізаційного розмежування на сході Європи. Київ, 2008. 680 с.

32. Верстюк В. Ф., Горобець В. М., Толочко О. П. Україна і Росія в історичній ретроспективі : Нариси в 3-х томах. : Том 1.: Українські проекти в Російській імперії. Київ : Наук. думка, 2004. 510 с.

33. Гадяцька унія 1658 рокую Київ: Ін-т укр. археогр. та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАНУ, 2008. 342 с.

34. Газін В. В. «Українське питання» в контексті політичної боротьби в Центрально-Східній Європі в середині XVII ст. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки.* Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2009. Вип. 2. С. 222–237.

35. Газін В. В. Між Москвою та Варшавою: «українське питання» в 1654–1667 рр. : монографія. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута», 2019. 372 с.

36. Газін В. В. На шляху до Андрусова : Україна між Польщею й Росією в першій половині 60-х рр. XVII ст. *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки.* Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2001. Т. 6 (8). С. 112–129.

37. Газін В. В. Прихід до влади та політика Петра Дорошенка як один з чинників московсько-польського «порозуміння» 1667 р. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки.* Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня Рута», 2016. Т. 26 : На пошану професора А. О. Копилова. С. 241–248.

38. Газін В. В. Російсько-польська дипломатія 1654–1667 рр.: етапи та місце «українського питання». *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки.* Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2014. Вип. 7: На пошану академіка П. Т. Тронька (до 100-річчя від дня народження). С. 504–511.

39. Газін В. Гетьман Павло Тетеря: соціально-політичний портрет (монографія). Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2007. 230 с.

40. Газін В. Похід польських військ Яна Казимира на Лівобережну Україну у 1663–1664 рр.: причини провалу. *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки*. Київ, 1999. Т. 3 (5). С. 60–69.

41. Газін В. Російсько-польські переговори 1664 р. в Дуровичах: вплив українського чинника на перебіг політичного діалогу Москви та Варшави. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки*. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2011. Вип. 4. На пошану професора А. О. Копилова. С. 541–555.

42. Горобець В. «Волимо царя східного...» Український Гетьманат та російська династія до і після Переяслава. Київ : Критика, 2007. 462 с.

43. Горобець В. Еліта козацької України в пошуках політичної легітимації: стосунки з Москвою та Варшавою, 1654–1665. Київ : Ін-т іст. Укр. НАНУ, 2001. 533 с.

44. Григор'єва Т. Турецьке підданство гетьмана Петра Дорошенка: умови та церемоніал його визнання. *Записки Наукового товариства ім. Шевченка. Львів, 2017. Т. 270: Праці Історично-філософської секції*. С. 449–475.

45. Дашкевич Я. Павло Тетеря. Володарі гетьманської. Київ : Варта, 1995. С. 254–284.

46. Девіс Н. Боже ігрище. Історія Польщі. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. 1080 с.

47. Дорошенко Д. Нарис історії України. Львів : Світ, 1991. 576 с.

48. Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко: огляд його життя і політ. діяльності; ред. В. Омельченко. Нью-Йорк: УВАН у США, 1985. 712 с.

49. Енгель Й.-Х. Історія України та українських козаків. Х.: Факт, 2014. 640 с.

50. Історія русів, Укр. пер. І. Драча. 2-ге вид. Київ: Веселка, 2003. 366 с.

51. Маркевич Н. История Малороссии. Т. II. М., 1842., 673 с.

52. Кам'янецька С. Проект договору 1668 року про прийняття протекції султана. Корсунська рада 1669 р. та її ухвали. *Наукові праці студентів історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка* / [редкол.: О.М. Федьков (гол.), О.Б. Комарніцький (відп. ред.), О.В. Віннічук та ін.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2023. Вип. 20. Ч. 2.

53. Кам'янецька С. Підгаєцька угода 1667 року: причини її укладення, сутність та політичні наслідки для Гетьманщини. *Збірник наукових праць студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. [Електронний ресурс]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2023. Вип. 17. с. 38-40.

54. Костомаров Н.И. Руина. Костомаров Н.И. Исторические монографии и исследования. Кн. 6.Т. XV. Санкт-Петербург, 1905., 392 с.

55. Крисаченко В. Україна–Туреччина: дипломатичні взаємини козацько-гетьманських часів. *Українознавство*. 2013. №. 3-4. С. 188-192.

56. Мицик Ю. Андрусівське перемир'я 1667-го року очима польського хроніста Миколая Ємьоловського. *Україна між Польщею та Росією: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції до 330-ї річниці Вічного миру (1686) і 350-ї річниці Андрусівського перемир'я (1667) (23 грудня 2016 р., м. Київ)*. Ніжин : НДГУ імені М. Гоголя, 2016. С. 87–90.

57. Мицик Ю. Браїлівська битва (1666 р.) в описі Віршованої хроніки. *Наукові записки. Історичні науки*. Київ : Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2008. Том 78. С. 68–82.

58. Мицик Ю. Іван Виговський. *Володарі гетьманської булави*. Київ: Варта, 1995. С. 191–236.

59. Мицик Ю. Україна XV–XVII століть у світлі тогочасної преси (За матеріалами «летючих листків»). *Записки товариства імені Шевченка. Т. ССXXXIII : Праці Історично-філософської секції*. Львів, 1997. С. 30–46.

60. Павлицев Н. И. Польская анархия при Яне-Казимире и война за Украину. Санкт-Петербург : Тип. В. С. Балашева, 1887. Т. 2. 405 с.

61. Пасічник М. С. Варшава, Москва і Стамбул у боротьбі за Україну (1657– 1665 рр.). Львів : Міссіонер, 1998. 306 с.

62. Перналь А. Річ Посполита двох народів і Україна: дипломатичні відносини 1648–1659 рр. Київ : Видавничий дім КМ Академія, 2013. 400 с.

63. Савчук Н. О. Українська держава за гетьманування Ю. Хмельницького (1659 – поч. 1663 рр.). Кам'янець-Подільський: Каліграф, 2001. 236 с.

64. Санин Г. А. Россия и Украина в Вестфальской системе международных отношений (1648–1702 гг.). *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Історичні науки*. Кам'янець-Подільський: Оіум, 2006. Т.16 : На пошану професора А. О. Копилова. С. 305–322.

65. Санин Г. А. Русско-польские отношения 1667–1672 гг. и крымско-турецкая политика в Восточной Европе. Россия, Польша и Причерноморье в XV-XVIII вв. Москва, 1979. С. 276–286.

66. Смолій В. А., Степанков В. С. Дипломатична боротьба за збереження Української держави. Перетворення України на об'єкт міжнародних відносин (1657 – XVIII ст.). *Нариси з історії дипломатії України*. Київ : Видавничий дім «Альтернативи», 2001. С. 163–207.

67. Смолій В. А., Степанков В. С. Мета й основні напрями зовнішньої політики уряду Богдана Хмельницького. *Історія українського козацтва: Нариси: У 2 т.* Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. Т.1. С. 355–371.

68. Смолій В. А., Степанков В. С. Петро Дорошенко. Політичний портрет. Київ : Темпора, 2011. 631 с.

69. Смолій В. А., Степанков В. С. Становлення дипломатичної служби Української держави та принципи її функціонування у роки Національної

революції. *Історія українського козацтва: Нариси: У 2 т.* Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. Т. 1. С. 343–355.

70. Смолій В. А., Степанков В. С. Українська державна ідея XVII–XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації. Київ: Альтернативи, 1997. 368 с.

71. Смолій В., Степанков В. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.). Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. 447 с.

72. Смолій В., Степанков В., Горобець В., Чухліб Т. Дипломатія на «межі світу»: міжнародні відносини та зовнішня політика Української держави (XVII ст. – 1750-ті рр.). Посібник для університетів. Київ : Вид-во «АМЕННОТЕР» 2016. 320 с.

73. Смолій В., Степанков В., Горобець В., Чухліб Т. Дипломатія Українського Гетьманату в міжнародних політичних комбінаціях раннього нового часу. Київ: Інститут історії України Національної академії наук України, 2022. 512 с.

74. Степанков В. В. Чуднівський вибір: втрачені можливості козацької старшини. *Terra Cossacorum* : студії з давньої і нової історії України. *Науковий збірник на пошану доктора історичних наук, професора Валерія Степанкова*. Київ : Інститут історії України НАНУ, 2007. С. 187-195.

75. Степанков В. Відмова Варшави від миротворчого курсу врегулювання української проблеми політичним шляхом та її наслідки (серпень 1666 – січень 1667 рр.). *Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи: збірник наукових праць*. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. Вип. 2. С. 110–123.

76. Степанков В. Постать Петра Дорошенка у висвітленні істориків. Київ, 1999. *«Істину встановлює суд історії»*. *Збірник на пошану Федора Павловича Шевченка. Національна академія наук України; Інститут історії України НАН України*. Т. 2. К., 2004. С. 418-448.

77. Степанков В. С. Боротьба Петра Дорошенка за зміцнення правобережного гетьманства. Підгаєцька кампанія та її провал (серпень 1665 – жовтень 1666 років). *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету : історичні науки*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 2000. Т.4 (6). С. 226–234.

78. Український Гетьманат: нариси історії національного державотворення XVII–XVIII ст. у 2 кн. Кн. 1. Київ : Ін-т іст. Укр. НАНУ, 2018. 610 с.

79. Фесенко Н. Висвітлення постаті гетьмана Петра Дорошенка в працях козацьких літописців та істориків XVIII – першої половини XIX ст. *Гілея: науковий вісник*. 2013. №. 74. С. 129-131.

80. Флоря Б. Н. Русское государство и его западные соседи (1655–1661 гг.). Москва : «Индрик», 2010. 656 с.

81. Чухліб Т. Поняття «Україна», «українські козаки», «український народ» в положеннях Андрусівського перемир'я та міжнародній офіційній документації 1667-го року. *Україна між Польщею та Росією : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції до 330-ї річниці Вічного миру (1686) і 350-ї річниці Андрусівського перемир'я (1667) (23 грудня 2016 р., м. Київ)*. Ніжин : НДГУ ім. М. Гоголя, 2016. С. 90–99.

82. Чухліб Т. В. Гетьманування Петра Дорошенка: причини «вірності» та «зради» королю, султану й царю (1665–1676 рр.). *Український історичний журнал*. 2007. №. 1. С. 39-61.

83. Чухліб Т. В. Правобережна Україна в міжнародних договорах у другій половині XVII – на початку XVIII ст. *Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку (Матеріали Третіх Всеукраїнських історичних читань)*. Київ-Черкаси, 1993. С. 81–86.

84. Чухліб Т. Відповідь Українського гетьманату на російсько-польські домовленості в Андрусові 1667 р. *Україна в Центрально-Східній Європі*. 2003. №3. С. 193-206.

85. Чухліб Т. Гетьмани Правобережної України в історії Центрально-Східної Європи (1663—1713). Київ: КМ Academia. 2004. 284 с.
86. Чухліб Т. Ідея відновлення Гадяча 1658 у політичних концепціях П. Дорошенка (60-ті – перша половина 70-х рр. XVII ст.). *Гадяцька унія 1658 року*. Київ : Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАНУ, 2008. С. 240–268.
87. Чухліб Т. Козаки і Монархи. Міжнародні відносини ранньомодерної Української держави 1648–1721 рр. 3-тє вид., випр. і доповн. Київ : Вид-во ім. Олени Теліги, 2009. 616 с.
88. Яковлева Т. Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII століття: Причини і початок Руїни. Київ: Основи, 1998. 447 с.
89. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. Київ: Часопис «Критика», 2006. 584 с.
90. Majewski W. Podhajce – letnia i jesienna kampania 1667 r. *Studia i materiały do historii wojskowości*. T. VI. Cz. 1. Warszawa, 1960. S. 52-68.
91. Perdenia J. Hetman Piotr Doroszenko a Polska. Kraków, 2000. 502 s.
92. Serczyk W.A. Historia Ukrainy. Wyd. drugie. Wrocław–Warszawa–Kraków, 1990. 519 s.
93. Wójcik Z. Traktat Andruszowski 1667 roku i jego geneza. Warszawa, 1959. 279 s.